

Virginija VASILIAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

KIEKYBĖS GENITYVAS A. BARANAUSKO IR K. BRUGMANNO UŽRAŠYTUOSE TARIŲ TEKSTUOSE

1. Įvadinės pastabos

Antano Baranausko¹ 1867–1884 metais sukauptuose Rytų Lietuvos tarmių tekstuose ir Karlo Brugmanno² 1880 m. Garliavos apylinkėse užrašytose pasakose gausiai vartojami mato ir kiekio reikšmės daiktavardžių junginiai su kiekybės turinį nusakančiais genityvais. Nemažas pavyzdžių skaičius suteikia gerą progą palyginti abiejų šaltinių junginių semantikos ir struktūros ypatumus labiausiai atsižvelgiant į jų dėmenų tvarką.

Rytų aukštaičių tarmėse kiekio reikšmės daiktavardžių junginių su genityvu rasta 62 [44 junginių genityvas pasakomas po daiktavardžio (71 proc.), o 18 – prieš daiktavardį (29 proc.)]; vakarų aukštaičių kauniškių – 69 [54-iuose junginiuose genityvas eina po daiktavardžio (78,3 proc.), o 15 – prieš daiktavardį (21,7 proc.)].

Kiekio reikšmės daiktavardžių junginiai su genityvu priskiriami vienam iš adnominalinio genityvo vartosenos tipų (H i r t 1934, 98; K u r y ł o w i c z 1964, 189; A m b r a z a s 2001, 19). Dabartinėje lietuvių kalboje tokiems genityvams būdingesnė postpozicinė vartosena (DLKG³ 655). Pavartoti prepoziciškai, jie dažnai būna dviprasmiai – gali reikšti ne tik kiekybę, bet ir paskirtį ar savybę, pvz., *Saldainių dėžutė gulėjo ant šaldytuvo* (plg. *saldaininė dėžutė, dėžutė nuo saldainių* ir *dėžutė su saldainiais*) (A m b r a z a s 1986, 97; DLKG³ 512, 655t.; LKG III 202t.). Bendrinėje kalboje įsitvirtinus griežtai apibrėžtai atributinio genityvo prepozicijai, junginių su kiekybės genityvu ir junginių su atributiniu genityvu struktūriniai modeliai ryškiau atsiskyrė vienas nuo kito (V a s i l i a u s k i e n ė 2003, 104).

Aptariamų daiktavardinių junginių pagrindinis dėmuo pasako kiekybę (matą, saiką), o priklausomasis – tos kiekybės turinį. Tai ypatingos netiesioginio objekto junginių atmainos (L a b u t i s 1998, 84). B. K a l i n a u s k o (1972, 35t.) teigimu, kiekio, mato, saiko, svorio genityvai yra valdomi įvairių daiktavardžių, reiškiančių mato, saiko, svorio... sąvokas. Šie genityvai sakinyje einantys objektiniais komponentais

¹ Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski, I. Texte, Hrsg. F. Specht, Leipzig, 1920.

² A. Leskien und K. Brugmann, Litauische Volkslieder und Märchen aus dem Preussischen und dem Russischen Litauen, Strassburg, 1882.

ir turį būti vartojami postpoziciškai. Pasakyti prieš kiekybės sąvokas, jie taptų pažyminiais, o pagal savo reikšmę – paskirties genityvais. Antruoju atveju B. Kalinauskas neižvelgia potencialaus junginio dviprasmiškumo (pvz., *degtukų dėžutė, cukraus maišelis*). Kalbant apie dėmenų tvarkos svarbą junginių reikšmei nustatyti V. Labučio (1976, 69) taip pat neužsimenama, kad prepozicinis kiekybės genityvas galėtų būti dviprasmiškas. Dviprasmiškumo klausimas pirmą kartą iškeliamas „Dabartinėje lietuvių kalbos gramatikoje“ V. Ambrazo (DLKG³ 656). Joje sakoma, kad genityvas, einantis antroje vietoje, žymi kiekybę, o pirmoje vietoje – paskirtį, savybę; antruoju atveju galimos ir abi reikšmės (homonimija).

Kad riba tarp paskirties ir netiesioginio objekto genityvo esanti neryški, pabrėžia ir L. Bunevičiūtė (1999). Jos teigimu, dviprasmiškumo atsiranda ypač tada, kai daiktavardinio junginio pagrindiniu dėmeniu eina indus ar patalpas reiškiantys daiktavardžiai, o priklausomuoju – seikėjamų daiktų pavadinimai, pvz., *kavos puodelis* gali reikšti puodelį kavai gerti (atributiniai santykiai) arba puodelį su kava (objektiniai santykiai). Tokiais atvejais prepozicinio genityvo reikšmę padeda nustatyti kontekstas. Tad junginiai *kavos puodelis, degtukų dėžutė, alaus butelis, grietinės indelis* lietuvių kalboje gali būti interpretuojami dvejai: atsižvelgiant į reikšmę vienu atveju turėtų būti skiriami atributiniams, kitu – objektiniams junginiams. Taip jie skirstomi ir DLKG³ 512, 559.

Mato reikšme arba kiekybės kilmininku (DLKG³ 561; Valeckienė 1998, 154) vadinami ir genityvai, žymintys laiko, erdvės, talpos, svorio, tūrio ir pan. matą, kiekį ir pagal tai apibrėžiantys pagrindiniu daiktavardžiu žymimą daiktą, pvz., *kilogramo lydeka, litro talpos indas, keturių kibirų statinė* ir t. t. Nuo prieš tai aptartų junginių pastarieji skiriasi tuo, kad kiekis čia nurodomas ne pagrindiniu, o priklausomuoju dėmeniu.

J. Jablonskis mato ir kiekio reikšmės daiktavardžių junginius su kiekybės turinį nusakančiais kilmininkais vadino kiekybės (kiekio) kilmininkais (Jablonskis 1957, 576). Vėliau išsugalėjo kiekybės turinio kilmininko sąvoka (Balkevičius 1963, 77, 83; LKG III 47).

Sintaksinės ir arealinės tipologijos darbuose siūloma skirti du aptariamų junginių tipus: partityvus (*šitas puodelis arbatos; gabalas mamos pyrago*) ir pseudopartityvus (*puodelis arbatos*) (Selkirk 1977; Koptevskaja-Tamm 2001). Partityvas ir pseudopartityvas skiriasi referencijos atžvilgiu ir kiekybės turinį nusakančio komponento apibrėžtumu, tačiau atitverti juos vieną nuo kito aklina siena būtų gana sunku. Kiekybės konstrukcijos sąvokai dažniausiai suteikiama daug platesnė reikšmė už partityvo ir pseudopartityvo sąvokas. Kiekybės konstrukcijomis vadinami ir visi kiti atvejai, kai dalis atskiriama iš visumos, pavyzdžiui, skaitvardžių ar kitų kiekybės

sąvokų junginiai su daiktavardžiais (*dvidešimt kompiuterių; keletas žodžių; daug pas-tatų*). Išoriškai partityvai labai panašūs ir į įvairius kitus daiktavardžių junginius su genityvu – posesyvinius, paskirties ir t. t. (*Lietuvos keliai; namo stogas; knygų spinta, batų parduotuvė*), siejamus bendros priklausomybės reikšmės. Tipologiniuose ir areali-niuose tyrinėjimuose atskirti partityvą nuo pseudopartityvo svarbu dėl to, kad viename kalbose jų abiejų raiška sutampa (rusų, lietuvių, anglų), kitose gali skirtis (švedų, suo-mių). Suomų kalbos partityvo konstrukcijose vartojamas eliatyvo, o pseudopartityvo konstrukcijose – partityvo linksnis (K o p t e v s k a j a - T a m m 2001). Arealinės tipologijos specialistai yra iškėlę prielaidą, kad kai kurios suomių kalbos partityvo reikšmės dvikalbystės sąlygomis galėję susiformuoti dėl baltų kalbų genityvo po-veikio.

Didesnį kiekį nurodantys lietuvių kalbos skaitvardžiai valdo daiktavardžio daugis-kaity kilmininką (*penkiolika dienų; trisdešimt automobilių; šimtas dainų; tūkstantis patarimų*). Tokių junginių žodžių tvarka: NumGen. Ta pati tvarka (NGen) būdinga ir daiktavardinėms kiekybės sąvokoms, prisijungiančioms kiekybės turinį nusakanti kilmininką (*butelis pieno, gurkšnis vandens*). Tad dabartinėje lietuvių kalboje, pasi-telkus žodžių tvarką, šio tipo junginiai ryškiau atribojami nuo antepozicinių atributinių reikšmių daiktavardžių junginių su kilmininku (posesyvinių, paskirties, medžiagos ir kt.) ir priartėja prie skaitvardinių konstrukcijų. Pseudopartityvo ir skaitvardinių konstrukcijų „susikryžminimas“ (ang. „cross-pollination“) būdingas ne tik baltų, bet ir slavų kalboms. Kodėl šių kalbų partityvo ir pseudopartityvo konstrukcijoms su-formuoti pasitelkiamas genityvas? Dažniausiai manoma, kad jose senasis genityvas yra perėmęs abliatyvo, reiškusio atskyrimą (*iš, nuo*), funkcijas. Tačiau genityvas kie-kybės konstrukcijose aptinkamas ir tose kalbose, kurios abliatyvą buvo išsaugoju-sios (pvz., sanskrite, lotynų kalboje). Neginčijamų istorinių duomenų apie genityvo, vartojamo kiekybės konstrukcijose, kilmę iš atskyrimo konstrukcijų nėra. Aptariamų konstrukcijų ryšys su abliatyvu neretai yra pritemdytas įvairių gramatinimo procesų ne tik lietuvių, bet ir kitose kalbose. Tiriant finų kalbas buvo pasiūlyta keletas ga-limų gramatinimo veikimo mechanizmų, kurių metu iš abliatyvo ar kitų atskyrimo reikšmę turinčių junginių būtų galėjęs susiformuoti partityvas ir pseudopartityvas: (a) abu junginio dėmenis valdęs veiksmožodis, o ryšys tarp kiekybę ir kiekybės turinį nusakančių žodžių atsiradęs vėliau reanalizės proceso metu; (b) junginys susiforma-vęs iš *puodelis su arbata* tipo konstrukcijų; (c) junginio kilmės šaltinis – posesyvinės konstrukcijos, suvokiamos kiek įmanoma platesne prasme (K o p j t e v s k a j a - T a m m 2002, 557tt.).

Daiktavardžių junginiai su genityvu pasižymi polisemija. Dažniausiai jais nu-sakomi dalies ir visumos santykiai arba medžiaga. Genityvai kiekybės konstrukcijo-

se kai kuriais atvejais būna labai artimai susiję su pastaraisiais savo semantika, plg. *smėlio krūva/ krūva smėlio* (kiekybė) ir *smėlio pilis* (medžiaga); *duonos kampelis/ kampelis duonos* (ne tik atskiriama dalis, bet ir mažas kiekis; tai pirmiausia rodytų junginio struktūros neapibrėžtumas – galimybė lengvai keisti genityvo vietą junginyje) ir *namo kampas* (dalies ir visumos santykis).

Nemažai sąsajų randama tarp daiktavardinių kiekybės sąvokų ir kiekybės konstrukcijų su prievėksmiu *daug*, tarp pseudopartityvų ir veiksmažodinių junginių su partityviniu genityvu (plg. *nusipirko (truputį, butelį) pieno* ir *stiklinė pieno*). Šie dalykai nėra praspūdę ir pro lietuvių kalbininkų akis. Manoma, kad tokiuose junginiuose pagrindinis semantinis krūvis tenka genityvui, o kiekio daiktavardis artimas pagalbinę funkciją atliekančiam žodžiui. Kai kurių vardažodinių ir prievėksminių junginių sinonimiškumas veiksmažodiniams labai motyvuotai mėginamas paaiškinti įvedant nulinės semos „kiekis“ sąvoką: veiksmažodis + nulinė sema „kiekis“ + neapibrėžto kiekio kilmininkas (Girdenis, Žulys 1973, 212; Grenda 1978, 33t.; Ambrazas 2001, 17tt.), pvz.: *turiu draugų* (neapibrėžtas kiekis su nuliniu kiekio žodžiu), *turiu daug draugų* (neapibrėžtas kiekis su išreikštu kiekio žodžiu), *turiu būrį draugų* (apibrėžtas kiekio kilmininkas). Juos visus siūloma laikyti vieno tipo konstrukcijomis ne tik semantiniu, bet ir struktūriniu atžvilgiu. Tačiau tik dalis konstrukcijų su kiekio genityvu sinonimiškos nuo veiksmažodžių priklausomam partityviniam genityvui (Ambrazas 2001, 18).

2. Konstrukcijų su kiekybės genityvu semantika ir struktūra

M. Koptjevskajos-Tamm (2001) kiekį nusakantys daiktavardžiai skirstomi į septynias grupes, o DLKG³ ir LKG III išskiriamos keturios jų grupės. Šiose gramatikose neatskirti apytikslį kiekį nurodantys daiktavardžiai (*sauja, gurkšnis, žiupsnelis, lašelis*) nuo tiksliai apibrėžto kiekio (*kilogramas, litras, gramas*) ir neapibrėžto kiekio (*truputis, daugybė, aibė*) daiktavardžių. Apytikslio kiekio daiktavardžių junginių su genityvu struktūrinis modelis nėra griežčiau apibrėžtas. O tiksliai apibrėžtą ar neapibrėžtą kiekį įvardijančios sąvokos dažniausiai valdo tikrai postpozicinį genityvą. Genityvo pozicijos įvairavimas tokiose frazėse ypač retas.

Iš dalies remiantis minėtomis klasifikacijomis tarmių tekstuose galima išskirti tokias kiekybės reikšmės daiktavardžių grupes:

- (1) apibrėžtą kiekį nusakantys daiktavardžiai *pusanthro, pusė, pora, pustukis*;
- (2) neapibrėžtą kiekį nusakantys daiktavardžiai: *daugybė, biskis, biskutis*;
- (3) indus ir kitas talpas nusakantys daiktavardžiai: *baczka, pleczkutė, katilas, butelis, sklėnyczia, kvorta, vežimas, kočė, ragažikė, maišas, tarba, mašnelė, kufarėlis, sauja*;

- (4) daiktų sancaupas (rinkinius) nusakantys daiktavardžiai: *korpusas, pulkas, zmynia, krūva*;
- (5) atskiriamas daiktų dalis (frakcijas) nusakantys daiktavardžiai *kašnis, kašnelis, trupinys, kavalkėlis, šmotas, pladelė, bakanėlis*.

Šiame tyrime *pusantro, pusė, pora, pustukis* dėl savo artimumo skaitvardžiams į anksčiau pateiktą statistiką neįtraukti. Kauniškių tarmių tekstuose rasti 33 šių kiekybės sąvokų junginiai su genityvais. Visuose juose, išskyrus vieną pavyzdį su *pusė* (1), kurį galima priskirti inversiniams, genityvas yra postpozicinis (2):

- (1) *Ir ėmė tasai žmogus apsiženyjo su tai karalenės duktere, ir dovanojo karalius savo karalystės pusę* LV 264.
- (2) *Unt gata pasaka, jei koks atsirastu, katris pasakis ku, o asze nawierisi, te tas gous mana duktari ir **pusi karalystas** BM 74. Te tau **pusę mano majontko** ir gyvenk tep kai asz LV 165. Ir dovanojo jam žedą ir **pusę savo skarikės** LV 263. Prisiķimszo bumaszku už ancio į keszenius į czebatus, iszķimszo įsai **pusę kufarėlio pinigų** LV 203. Leidžiu, aik, ale ilgiau nebuk kai **pusantros adynos** LV 159. Man tegu tavo duktė suverpe veno lino valakno **szimtą pusstukių drobės** LV 258.*

Pora gali reikšti ir tikslų skaičių (*du*), ir apibendrintą matavimo vienetą: *Nedaug dūnos turiu, kaip tik **porą trupiniuku** LV 186. Tas ponas uždare stancijoj ir iszdavė **porą szyvoku** ir koczę LV 257. <...> isz mane viso pasidarys lūtas, isz ležuvio irklas, isz viduriu trys suknius ir trys žedai ir **trys poros czeveryku** LV 242. Ir jis jem nupirko po **porą arklių** LV 187.*

Prie kiekybės sąvokų labai priartėja įvairius žemės plotus apibūdinantys daiktavardžiai: *lysė, dirva, lopinys*, pvz.: *Turėjo karalius tris dukteris, ir jos turėjo po **kvetku lysę** LV 248.*

Kiekybės reikšmę galima išvelgti ir šiuose junginiuose su postpoziciniu genityvu: *Ant rytojaus rado ten **szulinį vyno** ir medį su obūleis LV 234. Atvesk man szyvoką, tai asz dūsiu **klėtką paukszcziū** LV 254.*

Tiriamuoju laikotarpiu genityvo pozicija ryškiau neskyrė atributinių ir kiekybės junginių modelių vieno nuo kito. Daugiau lėmė dėmenų semantiniai santykiai ir kontekstas. Tik iš pasakos konteksto darosi aišku, kad antrajame pavyzdyje *klėtką paukščių* (kiekybė) kalbama būtent apie *klėtką su paukščiais*, o ne apie *paukščių* (t. y. *paukštinę*) *klėtką* (paskirtis).

Kiekybės turinio genityvai vartojami prepoziciškai arba jų vieta įvairuoja, kai pasakomi su konkretesnės reikšmės kiekybės sąvokomis (pvz., indai ir kitos talpos, frakcijos): *bačka, butelis, kašnis, kašnelis, maišas, tarba, katilas, bakanėlis, ragažikė* (pastaroji kauniškų vartojama tik su prepoziciniu genityvu). Postpozicija dažnesnė

tuo atveju, kai prieš kiekį nusakantį daiktavardį dar eina jį valdantis skaitvardis (*tukstantį baczkū smalos*) arba pats kiekio daiktavardis yra prisijungęs derinamąjį pažyminį (*szventižo vandenio butelį*). Tai rodo, kad sudėtingesnės struktūros daiktavardinėse frazėse kiekybės turinio kilmininko pozicija apibrėžtesnė.

Ir pažiūrėjo, kad jau angliu baczkos nėra, o pilna aszaru priverkta LV 187. *Man reike tukstantį baczkū smalos ir tukstantį baczkū piaułu* LV 208.

Nuėjęs klerikas im bažnyczę paėmė stulą krapylą žvakę szventą ir szventižo vandenio butelį ir ėjo im peklą LV 229. <...> *o vagis atėjo im pakaju ir atsigulė pas pone ir palejo butelį meliu po tai pone, ir sako...* LV 232.

Vaikeli, mes nor dūnos kqsnį nusipirksim LV 172. *Žmonas stiprias waldžias apginami, gale wienybe gywindami, žemi dirbdami, usipelnit kusneli duonas, szirdinge laimindami ir garbindami sawa Sutwartoji* BM 109.

Pamatė jisai dūnos; mostelė su lazda, pilna tarba dūnos priėjo LV 175. *Vagis nuėjęs in upę prisigaudė vėžiu tarbą ir...* LV 232.

Izkasa didali kotilū pinigū, tiku tik abudu ikela wažiman. Susado paskuj abudu unt pinigū kotilū ir wažiuoja namo BM 29.

Ir padawa razboinikas tiem žmonam duonos bakaneli su žymału, ku turejo BM 12. *Karolus, kurs wisus ju žodžius girdejo, gorbintojui Diewo dowe pladeli pirogo, e gorbintojui sawo, bakaneli duonos, ir intejo* BM 43.

Kai jus vaziūsit į Vilniū, tai jus man parveszkit gyvu kvetku ragažikę LV 167.

Kauniškių pasakoje „Apė mergaitę ir jos moczeką, katra buvo ragana“ kiekybė nusakoma net trimis skirtingos struktūros frazėmis: kiekybės reikšmės daiktavardis *maiszas* vienu atveju valdo prepozicinį, kitu – postpozicinį genityvą, o trečiuoju – prielinksninę konstrukciją su prielinksniu *su*: <...> *atsisėdo abi tos mergaitės ir tą linu maiszą pasidėjo. Tada mergaitė paėmė tą maiszą su linais, atneszė pas karvę ir tūs linus kizzo in ausį... Treczė deną leido su dvem akim ir vėl davė maiszą linu ir vėl liepė...* LV 234.

Visiems šiems junginiams būdinga kiekybės reikšmė, nors pirmuoju atveju ji ir nėra akcentuojama. Kauniškių tarmių tekstuose aptiktas dar vienas pavyzdys, kai vietoj genityvo pavartota prielinksninė konstrukcija: *Užejo pas kitą karaliū, rado savo butelį su vynu* LV 183.

Žodžių tvarka junginiuose su kiekybės genityvu gali atlikti reikšmės skyrimo funkciją: genityvas, pasakytas po daiktavardžio, žymi kiekybę, o pavartotas prepoziciškai – paskirtį ar savybę. Tačiau prepozicijos atveju genityvas dažnai esti dvireikšmis, homonimiškas (A m b r a z a s 1986, 97; DLKG³ 655t.).

Kai minėtuose tarmių tekstuose genityvas eina antroje vietoje, dažniausiai labiau akcentuojama kiekybė:

*Žmonas stiprias waldžias apginami, gale wienybe gywindami, žemi dirbdami, usipelnit **kusneli duonas**, szirdinge laimindami ir garbindami sawa Sutwartoji BM 109. ...muweja unt karczamu, pasijema **kwortu arielkas** ir gera; ale labe markatnis BM 73. Tureia **sauju kanapiu**; pradejo asz wyt isz tu kanapiu aukli nelabe Drutu BM 96. Natrukus susado wisi ažu stolo, pasipyla žednas po **kruwu pinigu** ir pradejo kožnas mažuot BM 3. Žmogus su **wažimu puodu** wažiudamas miestan, pamotis kad szuwa łopi drosko... BM 52.*

*Atsidarys akmū: tai rasi **devynes plėczkutes lekarstvu** del mane, rasi gywo seno jauno sveiko gražaus greito druto vandenio LV 162. Ir pripylė žmogui **vežimą pinigu** LV 260. Po tryju metu atsiųsiu tą patį butelį vyno ir **tris korpusus vaisko** LV 182. Ba tavo yra **biskis greku**, tai cze bus tau czyszczius LV 233. Ir jis jo praszė, kad jis jem dūtu nor **sklėncyzė alaus** LV 195. ... Ir tas aficėras pripylė **pilną koczė pinigu**, ir porą arkliu pakinkė ir... LV 200.*

Su prepoziciniu genityvu einantis kiekio daiktavardis taip pat gali nusakyti kiekybės turinį, nors tokiais atvejais visuomet galima išvelgti ir kitokios reikšmės atspalvį:

*Nupirka agaradnikis **žames kusneli**, pasistatis namelis... BM 89. Natol no karczamos pamotis, **žmoniu pulkas** apstoji kažinkoki doiktu... BM 71.*

*Reike **smalos baczka** palei duris pastatyt: kaip ji ais isz bažnyczios, reike imt ir palet, ar neliks czeverykas toj smaloj LV 159. Asz tau atnesziu **visztu maiszą** LV 211. Vagis nuėjes in upę prisigaudė **vėziu tarbą** ir nupirko žvakiu szabasavu daug ir atėjo in bažnyczė... LV 232. Nuėjes klėrikas im bažnyczė pasiėmė stułą krapylą žvakę szventą ir **szventįto vandenio butelį** ir ėjo im peklą LV 229.*

Kai kuriuose viršuje pateiktuose pavyzdžiuose gana akivaizdus didesnis prepoziciniu genityvo informacinis krūvis – aprašoma situacija rodo, kad aktualiau tai, kas bus pastatyta (*smala*), atnešta (*vištos*) ar buvo prigaudyta (*vėžiai*), kad butelyje buvo ne bet kas, o *šventytas vanduo*. Taip pat daug svarbesnis tas faktas, kad agaradnikis nusipirko žemės, o ne tos nusipirktos žemės kiekis.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad žemiau cituojamame sakinyje junginys su prepoziciniu genityvu turi paskirties reikšmę: *Ir pažiurėjo, kad jau **angliu baczkos nėra**, o pilna aszaru priverkta* LV 187.

Tačiau anksčiau tame pačiame tekste buvo pasakyta: *Kaip tu **szitą baczką pilną angliu** iszvalgysi ir szitą baczkutę aszaru priverksi, tai tada asz tave paleisiu* LV 187.

Imkime du greta esančius sakinius. Išsamiau neįsigilinus į pasakojimo kontekstą būtų galima teigti, kad pirmajame genityvas turi kiekybės, o antrajame jau yra neginčijamai įgijęs paskirties reikšmę: *Iszkasa **didali kotilu pinigu**, tiku tik abudu ikela wažiman. Susado paskuj abudu unt **pinigu kotilo** ir wažiuoja namo* BM 29.

Tačiau kontekstas rodo, kad susėsta vis dėlto buvo ant **katilo su pinigais**, tad genityvo prepozicijos motyvai turėtų būti kiti. Kiekybės turinys antrajame sakinyje yra visiškai neaktualus, o katilas (kad ir su pinigais viduje) įvardijamas tik kaip atsisėdimui skirta priemonė. Čia paskirties reikšmė lyg ir darosi vyraujanti, o kiekybės turinio reikšmė antraplanė.

Prepozicinis genityvas kai kuriais atvejais turi paskirties, savybės reikšmę: *Arklys ir pinigų masznale* BM 78. <...> *e ažu raistelo kitas status kołnas ažu Stulpakalni truputi žamesnys ... apskritas aplink kaip duonos pladele* BM 66. *Ir padawa razboinikas tiem žmonam duonos bakaneli su žymalu, ku turejo* BM 12.

Kauniškių tarmės tekstams paskirties ar savybės reikšmę turintys junginiai su prepoziciniu genityvu nebūdingi. Tačiau šioje tarmėje pastebėtas kitas reiškinyss: įprastos struktūros kiekio daiktavardžio ir postpozicinio genityvo junginys objektą nurodo kaip visumą, o pati kiekybė šiuo atveju nėra nei svarbi, nei aktuali. Reikšmės skirtumams susiformuoti įtakos turi veiksmožodžio semantika. Pavyzdžiui, antrajame iš toliau cituojamų pavyzdžių nėra veiksmožodžio, nusakančio *trupinio* atsiskyrimą nuo *sūrio*. Panašiu būdu galima būtų interpretuoti ir kitus pavyzdžius: *Asz szpilką gavau pas Mariuką, ir užmezčiau ant vežimo szeno* LV 173. *Žiurėk, da už dantu trupinys surio* LV 189. *Tasai kuningaiksztis ir tasai karalius stovi an gonku ir kuningaiksztio moczeka ragana ir didelė zmyne ponu stovi* LV 267. <...> *te parsziukai atvedė da po parsziukus, ir pasidarė labai didelis pulkas kiauliu* LV 199.

Žodžių tvarkos įvairavimas kalbamo tipo junginiuose ne visada susijęs su reikšmės skirtumu. Prepozicinis genityvas kai kuriais atvejais būna homonimiškas, tačiau šia savybe labiau pasižymi rytų aukštaičių tarmių tekstai. Kauniškių tarmėje junginiai su prepoziciniu genityvu dažniausiai nepraranda kiekybės reikšmės, bet genityvas juose išsiskiria didesne perteikiamos informacijos svarba. Tad tokia žodžių tvarka šiuose tekstuose laikytina žymėta. O junginiai su postpoziciniu genityvu čia kartkartėmis yra įgiję priblėsusią, praradusią aktualumą kiekybės reikšmę. Jais svarbiau objektą įvardyti kaip visumą.

Pirmajame iš toliau pateiktų pavyzdžių žodžių tvarkos įvairavimo motyvai neišskūs ir galėtų būti siejami tik su sakinio intonacinės kaitos dalykais, o antrajame jau galima pamėginti išvelgti tam tikrus pragmatinius tokios žodžių tvarkos pasirinkimo motyvus. Duodant išmaldą greičiausiai buvo svarbu nurodyti ne vien jos rūšį, bet ir dydį: *bakaneli duonos* (tam tikrą kiekį *duonos*), *pladeli pirogo* (tam tikrą kiekį *pirogo*). Gavusieji išmaldą jau suvokia ją kaip visumą – *pirogo pladeli* (t. y. *pyragą*) ir *duonos bakaneli* (t. y. *duoną*): <...> *tai wiku, dobiļu, paložirniu lopiniai marguliuoja, tai griku szmotai, kaip worszkiu nukresti bołtuoja, tai unt galo pokilos dirwos žirniu, ar rouswai, ar bałtai gražiai žydi...* BM 60. *Karolus, kurs wisus ju žodžius girdejo,*

gorbintojui *Diewo dowe pladeli pirogo*, e gorbintojui *sawo, bakaneli duonos*, ir in-
tejo *bażnyczon...* Po miszom szwintom susedi abudu wolgytu pralauże wienas *pirogo*
pladeli, kitas *duonos bakaneli*. Isz *duonos bakanelo pasipyle roudoniej* BM 43.

Išvados

A. Baranausko ir K. Brugmanno 19 a. surinktuose rytų aukštaičių ir vakarų aukštaičių kauniškių tarmių tekstuose galima išskirti penkias kiekybės daiktavardžių grupes. Neapibrėžtą ar tiksliai apibrėžtą kiekį nusakantys daiktavardžiai paprastai valdo postpozicinį kiekybės genityvą. Tokio genityvo vieta labiau įvairuoja tais atvejais, kai jį prisijungia indus bei kitas talpas ir frakcijas įvardijantys daiktavardžiai. Sudėtinėse frazėse dažnesnė kiekybės genityvo postpozicija (*tukstantis baczku smalos; szventito vandenio butelis*). Tokie žodžiai kaip *pusanthro, pusė* savo semantika ir vartoseną artimi skaitvardžiams. Prie kiekybės sąvokų labai priartėja įvairius žemės plotus apibūdinantys daiktavardžiai *lysė, dirva lopinys*.

Kiekybės genityvų vieta frazėje abiejų tarmių tekstai beveik nesiskiria (po daiktavardžio 71–78 proc.). Prepozicinė tokių genityvų vartoseną sudaro apie ketvirtadalį atvejų. Ji sąlygota trijų svarbiausių dalykų: (a) atributinės (paskirties, savybės) reikšmės; (b) žymėtos tvarkos frazėje; (c) sakinio intonacijos kaitos.

Kauniškių tekstuose frazių su postpoziciniu genityvu kiekybės reikšmė gali būti neaktuali, išblėsusi. Tokiais atvejais svarbu ne objekto kiekis, o jo kaip visumos įvardijimas.

Kiekybės turinys kai kuriais atvejais nusakomas net trimis skirtingo modelio frazėmis: (a) kiekio daiktavardžio ir postpozicinio genityvo (*maišas linų*), (b) kiekio daiktavardžio ir prepozicinio genityvo (*linų maišas*) ir (c) kiekio daiktavardžio ir prielinksnio *su* konstrukcija (*maišas su linais*).

Dėl tiriamuoju laikotarpiu griežčiau neapibrėžtos atributinių genityvų pozicijos kiekybės ir atributinių genityvų vieta frazėse ryškiau nesiskyrė.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Ambrazas V., 1986, Dabartinės lietuvių kalbos žodžių tvarkos modeliai, – Lietuvos mokslų akademijos darbai, A ser., IV (61), 139–154.

Ambrazas V., 2001, Lietuvių kalbos adverbalinis genityvas istorinės sintaksės požiūriu, – Acta Linguistica Lithuanica, XLIV, 3–39.

Balkevičius J., 1963, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, Vilnius.

BM – F. Specht, Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski, I. Texte, Leipzig, 1920.

Bunevičiūtė L., 1999, Lietuvių kalbos atributinių junginių semantika ir struktūra (daktaro disertacijos santrauka), Vilnius.

- DLKG³ – Dabartinė lietuvių kalbos gramatika, red. V. Ambrazas, Vilnius, 1997.
- Grenda Č., 1979, Apibrėžtumo / neapibrėžtumo požymių opozicija veiksmažodžių konstrukcijose su daiktavardžiu, – *Kalbotyra*, XXX (1), 32–38.
- Girdenis A., V. Žulys, 1973, [rec.] Lietuvių kalbos gramatika, I–II, – *Baltistica*, IX (2), 203–214.
- Hirt H., 1934, *Indogermanische Grammatik*, VI. Syntax I. Syntaktische Verwendung der Kasus und der Verbalformen, Heidelberg.
- Jablonskis J., 1957, *Rinktiniai raštai*, I, Vilnius.
- Kalinauskas B., 1972, Lietuvių kalbos žodžių junginių sintaksė, Vilnius.
- Koptjevskaja-Tamm, 2001, “A piece of the cake” and “a cup of tea”: Partitive and pseudo-partitive nominal constructions in the Circum-Baltic languages, – *Circum-Baltic languages: Typology and contact*, II, Amsterdam, 523–568.
- Kuryłowicz J., 1964, *The inflectional categories of Indo-European*, Heidelberg.
- LG – Lithuanian grammar, ed. by V. Ambrazas, Vilnius, 1997.
- LKG III – Lietuvių kalbos gramatika, III. Sintaksė, Vilnius, 1976.
- Labutis V., 1976, *Žodžių junginių problemos*, Vilnius.
- Labutis V., 1998, *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius.
- LV – A. Leskien, K. Brugmann, *Litauische Volkslieder und Märchen aus dem Preussischen und Russischen Litauen*, Strassburg, 1882.
- Selkirk E., 1977, Some remarks on noun phrase structure, – P. W. Culicover & A. Akmaijan (eds.), *Formal syntax*, New York, 218–316.
- Valeckienė A., 1998, *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius.
- Vasiliauskienė V., 2003, Postposition in the attribute phrase of Old Lithuanian, – *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, Jahrgang XXXIII, 96–108.

THE PARTITIVE GENITIVE OF QUANTITY IN 19TH CENTURY DIALECT TEXTS COLLECTED BY A. BARANAUSKAS AND K. BRUGMANN

Summary

All the measure nouns found in the Eastern and Western High Lithuanian Kauniškiai dialect texts were divided into five subtypes. The abstract quantity nouns and the conventionalized measures usually govern the postposed partitive genitive. The placement of the partitive genitive may vary in the phrases with the nouns that have the meaning of containers and fractions (parts). The partitive genitives are usually postposed in complex phrases (*tukstantis baczku smalos* ‘(one) thousand barrels of pitch’; *szventito vandenio butelis* ‘a bottle of sanctified water’). Words such as *pusantra* ‘one and a half’, *pusė* ‘a half’ are closely connected with numerals in their meaning and usage. The nouns *lysė*, ‘a bed’, *dirva* ‘ground (a field)’, *lopinyš* ‘a piece’ can obtain the meaning of quantifiers when they describe different areas (sectors) of land.

The postposition of the partitive genitive predominates (71–78 per cent) in these texts. The use of the preposed genitive in sequences with nouns denoting quantity makes up about a quarter of the occurrences, but in some of these the initial position is conditioned not by the quantity meaning, but rather by the meaning of purpose or definition. For Kauniškiai dialect texts the meaning of purpose in sentences with preposed genitives is in general not usual. That is, the position of the genitive in such sentences is not always connected with differences of meaning. The variation in the position of the genitive (especially in the Kauniškiai texts) is more closely connected with neutral or marked word order in the phrase. Therefore

the use of preposed genitives is stipulated by three factors, namely, (a) the attributive meaning of the phrase (denoting purpose, definition, possession); (b) the marked word order in the phrase; (c) the alternation of the intonation in the sentence.

Phrases with a postpositive genitive in the Kauniškiai texts can have a partitive meaning which is not significant. In these phrases the naming of the object expressed by the postpositive genitive as an entirety is more important.

The content of quantity in the texts studied can be described as having three different possible sequences: (a) noun of quantity and postpositive genitive (*maišas linų* ‘bag of flax’); (b) noun of quantity and preposed genitive (*linų maišas* ‘bag of flax’ [literally *‘of flax a bag’]); noun of quantity and a construction with *su* ‘with’ (*maišas su linais* ‘bag with flax’).

The position of the attributive genitives and the genitives of quantity did not differ much as the word order in the attribute phrase of this period was not strictly defined.

Virginija VASILIAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos katedra
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 52
LT-44244 Kaunas
[wwirginija@takas.lt]